

בהגדרת חילוקי כחם של התנאים והאמוראים

על פי שיעור מהג"ר זליג עפשטיין זצ"ל¹

(דברים שמסרתי בק"ק ישראל הצעיר ד'מין לייך – ש"ק פ' ויחי תשע"ב – אברהם שטיינברג)

דעת הג"ר אלחנן ווסרמן זצ"ל בהא דלא פליגי אמוראי אתנאי

כתב הרמב"ם בפ"ב מהל' ממרים הלכה א', וז"ל: בית דין הגדול שדרשו באחת מן המדות כפי מה שנראה בעיניהם שהדין כך ודנו דין, ועמד אחריהם בית דין אחר ונראה לו טעם אחר לסתור אותו הדין, הרי זה סותר ודן כפי מה שיראה בעיניו, שנא' אל השופט אשר יהיה בימים ההם – אין אתה חייב ללכת אלא אחר בית דין שבדרוך, עכ"ל. [ובהל' ב' שם המשיך להסביר דלגבי גזירות ותקנות אין הדבר כן, ואין להם לסתור אלא אם כן הם גדולים בחכמה ובמנין.]

ובכסף משנה שם שאל שאלה יסודית עפ"י דבריו אלו של הרמב"ם, וז"ל הכס"מ: וא"ת אם כן אמאי לא פליגי אמוראי אתנאי, דהא בכל דוכתא מקשינן לאמורא ממתניתין או מבריי' וצריך לומר אנא דאמרי כי האי תנא, ואם לא יאמר כן קשיא ליה, וכפי דברי רבינו הרשות נתונה להם לחלוק על דברי התנאים, ואפשר לומר שמיום חתימת המשנה קיימו וקבלו שדורות האחרונים לא יחלוקו על הראשונים, וכן עשו גם בחתימת התלמוד שמיום שנחתם לא ניתן רשות לשום אדם לחלוק עליו, עכ"ל.

והנה דבריו אלו של הכס"מ סתומים הם, דמה טיבה של קבלה זו. שהרי כמו שיכולים לחלוק על דיניהם של הדור הקודם, הוא הדין שיוכלו לחלוק גם על קבלתם זו גופה, ומאי אולמיה דהאי מהאי. ובוזה נתקשו האחרונים.

והנה הג"ר אלחנן ווסרמן האריך לבאר ענין זה (עיין קונטרס דברי סופרים, סימן ב'). ויסוד דבריו הם שהסכמת כל חכמי ישראל או רובן – בכל מקום שהם² – לא נחשב כבי"ד גרידא אלא יש לה דין של בית דין הגדול, וא"א לחלוק על הסכמתם אלא בעוד מעמד של כל חכמי ישראל. וביאר הג"ר אלחנן שחתימת המשנה, וכן חתימת הגמרא, היו בהסכמת רוב חכמי ישראל, ומזה נובע כחם. ולפי"ז כ' (קונטרס דברי סופרים, סי' ב' אות ו'), וז"ל: ואפשר שבשעת חתימת התלמוד הי' להן כח לחלוק גם על המשניות כמו בכל ב"ד גדול שיכול לחלוק על ב"ד גדול שקדם לו, אפילו אם הוא קטן מהראשון בחכמה ובמנין, אבל בין חתימת המשנה לחתימת הגמרא, בין הזמנים האלו לא נמצא קיבוץ כל חכמי ישראל ביחד, ולא היה להן כח של ב"ד הגדול, וממילא אי אפשר להן לחלוק על המשניות שנשנו בהסכמת רוב חכמי ישראל, עכ"ל.

והנה דבריו אלו של הג"ר אלחנן – שהיה אפשרות לדורות מאוחרות לחלוק על המשנה או על הגמרא – מחודשים למאוד הם. (וכמדומה שעשו רעש בעולם הלומדים.) ובקובץ הערות (סימן ט"ז, אותיות ה'-ו') הגדיר את הענין באופן הרבה יותר מוגבל, וז"ל שם: במה שהקשה בכס"מ (פ"ג) [פ"ב] ממרים [ה"א], אמאי לא פליגי אמוראי אתנאי עיי"ש, הנה קושיתו צריכה ביאור, שהרי דבר פשוט הוא שאין כח לשום חכם לחלוק על מי שקדמו, אלא א"כ הוא בר פלוגתיה, היינו שיהיו שניהן בסוג אחד, דאל"כ הרי אפשר שאינו יורד לסוף דעת מי שקדמו, ואיך יחלוק עליו... וא"כ מבואר הטעם מפני מה אין אמוראים יכולין לחלוק על תנאים, ולכאורה קושית הכס"מ לק"מ. אבל באמת נראה שהטעם הזה לבדו אינו מספיק, דאע"ג דודאי הדורות האחרונים קטנים מן הראשונים, זהו דרך כלל, אבל מ"מ אפשר להיות יוצא מן הכלל, כמ"ש בכס"מ פ"ב מהל' ממרים [ה"ב] ד"ה היה גדול בחכמה]... וא"כ אפשר דאמוראי קמאי לפי רוב גדולתן, היו בני פלוגתייהו דתנאי בתראי, ומ"מ אי אפשר בשום אופן לאמורא לחלוק על תנא, וזהו דקשיא ליה להכס"מ. וכן לענין בי"ד הגדול, שיכולין לחלוק על בי"ד הגדול הקודם אפילו הם קטנים מהקודמים להם, הוא דוקא אם הן עכ"פ בסוג אחד, דליהו בני פלוגתייהו. וע"כ אפשר שבשעת חתימת התלמוד, אף שהיה בקיבוץ כל חכמי ישראל ודינן כדין בי"ד הגדול, מ"מ שמא לא היו יכולין לחלוק על התנאים, מה"ט דלאו בני פלוגתייהו נינהו. ואין צריך לומר בזמן הזה, אפילו אם יתאספו כל חכמי הדור, שיש להן הכח של בי"ד הגדול, מ"מ פשיטא שלא יוכלו לחלוק על חכמי הראשונים, שהרי אפשר, וקרוב לוודאי, שאין אנו מבינין דברי הראשונים, במאי דקשיא לן על דבריהם, ואיך נוכל לחלוק עליהן אם אין אנו יורדין לסוף דעתן. ...עכ"ל הקובץ הערות.

¹ רשמתי את השיעור כפי הבנתי בדברי מו"ר זצ"ל, אבל כמובן אפשר שלא ירדתי לסוף דעתו בדקות הענין, וכל טעות יש לתלות בי.

² וק"ק על שיטתו זו מהא דאצל הסנהדרין מצינו שהמקום גורם – דבעינן דוקא בארץ ישראל. וכן מה שחידש הרמב"ם (הל' סנהדרין ד"א) שבהסכמת כל חכמי ישראל ניתן שוב להחזיר את הסמיכה – גם שם הרי"ז דוקא בא"י. (וידוע כל העובדא עם המהר"י בירב עפ"י"ז.) והג"ר אלחנן זצ"ל העיר על עצמו בכל זה, ודן בהם בדבריו שם (קונטרס דברי סופרים, סימן ב', אותיות ח'-ט') ועי' להלן בדברינו מזה.

הרי שהג"ר אלחנן הבהיר שבמציאות קשה הדבר מאוד שיהא דור מאוחר שיהא ראוי לחלוק על הקודמים לו, אבל מ"מ ביסוד הענין לא שינה הג"ר אלחנן את שיטתו שכל כחם של התנאים לעומת האמוראים, וכן של האמוראים לעומת המאוחרים יותר נובע מהסכמת רוב חכמי דורם, וממילא דעל פי דין ה' אפשר לדור מאוחר לחלוק על הקודם לו אם ראויים להיות בני פלוגתייהו, ע"י מעמד רוב חכמי הדור.

קושייית על הג"ר אלחנן זצ"ל ומענין רב תנא ופליג

והנה לדעת מו"ר הג"ר זליג עפשטיין זצ"ל, כל גישתו זו של הג"ר אלחנן בהגדרת מקור כחם של החכמים אינה נכונה. ובסמוך נבאר א"כ מאין אמנם כחם נובע. אבל ראשית יש להעיר דלפי דבריו אלו של הג"ר אלחנן קשה טובא להבין ענין נפוך בש"ס. דהנה מצינו בכמה מקומות בש"ס ד"רב תנא ופליג" – ר"ל דאין להקשות על רב מדברי התנאים דאפשר שהוא חולק כיון שהוא נחשב בבחינת מה כתנא. ובסמוך יתבאר שישנם ב' דרכים לפרש הענין של "תנא ופליג", ולפי"ד הג"ר אלחנן קשה להבין שום א' מהם.

דהנה בגמ' כתובות ח' ע"א מצינו דרב אמר דבר שלא כהברייתא, והקשו עליו בגמ', ומשני "מתניתא קא רמית עליה דרב, רב תנא הוא ופליג." אבל מיד לאחר זה מביאה הגמ' שר' יוחנן ג"כ אמר אותה המימרא שהיא שלא כהברייתא, וכד פרכי עליה, לא משני דר' יוחנן ס"ל כרב. והתוס' שם (ד"ה רב) נתקשו מדוע אמנם לא תירצו הכי. וכ' לתרץ וז"ל: דרבי יוחנן לא היה מחזיק רב כתנא, דפליג עליו בכל דוכתא, עכ"ל.

והנה עפ"י דבריהם אלו של התוס', הקשה הג"ר אלחנן בקובץ שעורים (למס' ב"ב, אות תרל"ג) שהרי בגמ' ב"ב ק"ע ע"ב מצינו שיטתם של ר' יהודה ור' יוסי במתני', ובגמ' שם איתא בזה"ל: אמר רב הונא אמר רב אין הלכה לא כרבי יהודה ולא כרבי יוסי אלא... ע"כ. וברשב"ם שם (ד"ה וכותבין) ביאר שכחו של רב לפסוק שלא כהמשנה הוא משום דרב תנא ופליג.

אבל הקשה הג"ר אלחנן שהרי בכל מקום אמרינן רב ורבי יוחנן הלכה כרבי יוחנן. והכא הרי לפי"ד התוס' כתובות ר' יוחנן ס"ל דרב לא נחשב תנא. א"כ היאך קיי"ל כדברי רב נגד התנאים כשר' יוחנן ס"ל שאין כחו יפה לזה. וכ' הג"ר אלחנן (קו"ש שם) וז"ל: וד"ז שאלתי מכ' מו"ר הגר"ח הלוי זצ"ל מבריסק והשיב, **דבאמת גם אמורא יש בכוחו לחלוק על תנא**, והא דמותבין תיובתא מתנאי לאמוראי, הוא משום דאמורא אינו חולק על תנא, ואילו ידע דברי התנא לא היה חולק עליו, אבל במקום שחולק להדיא, אפשר להיות הלכה כמותו עכ"ל... עכ"ל הקובץ שעורים.

והנה מה שאמר הגר"ח שאמורא יכול לחלוק על תנא אלא שאין דרכם בכך, חידוש נפלא הוא, ובסמוך נראה שהוא כנגד הראשונים.

ובעצם קושייתו של הג"ר אלחנן יש לדעת שאינה ק' כ"כ לענ"ד. דהנה ז"ל הספר הכריתות³ (לשון למודים, אות קמ"א, מובא גם בסדר הדורות): מצינו בכמה דוכתין רב תנא ופליג, רבי יוחנן תנא ופליג [זה שכן דמצינו "ריו"ח תנא ופליג" קשה, ואכ"מ]... ופשיטא שאינם תנאים שהרי לא הוזכרו לא במנשה ולא בברייתא, אלא רוצה לומר שהם חשובים כמו תנאים **ויכולים** לחלוק על משנה וברייתא... ואע"פ שרב תנא הוא ופליג, וכן רבי יוחנן, **הני מילי לדידן** – אנן מחשיבין אותם לתנאים לחלוק על משנה או על ברייתא, אבל רב לא חשיב לרבי יוחנן תנא, וכן לר' יוחנן לא חשיב רב תנא כדמשמע פ"ק דכתובות... עכ"ל. והנה יש לשאול מהי כוונת הס' הכריתות באמרו "הני מילי לדידן..." , ונראה ברור בכוונתו דרבי יוחנן עצמו ס"ל דרב לא הוי תנא, אבל הגמ' פסקה דאמנם רב חשיב כתנא. ואם כן הדבר, הרי לא קשה כלל קושיית הג"ר אלחנן, שהרי האי דאמר' רב ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן אינו שייך במקום שהגמ' להדיא פסקה שלא כר' יוחנן, וא"כ בדידן כיון שהגמ' פסקה דרב אמנם תנא הוא, לא חיישינן לדעת ר' יוחנן בזה.

(גם מבואר בדברי הס' הכריתות שסתם אמוראים אינם "יכולים" לחלוק על תנאים, ולא כדבריו הסתומים של הגר"ח מבריסק שרק אין דרכם בכך. וכן מבואר בכמה ראשונים שאינם יכולים לחלוק, וכך מורה לשון הכס"מ שהבאנו בריש דברינו.)

³ להר"ש מקינון

ולבד מזה, יש לדעת שדעה זו של התוס' כתובות ושל הס' הכריתות איננה כדעת רוב המפרשים בענין "רב תנא ופליג". דהנה באגרת דר' שרירא גאון מצינו הגדרת הענין, שרוב המפרשים ציטטו את דבריו בזה, והיינו שהענין של "תנא ופליג", היינו שהוא תנא מחד צד, אבל מאידך יכולים האמוראים לפלוג עליה. ר"ל דהוי אמורא כעין תנא⁴. ולפי דעה זו הרי הא דר' יוחנן יחלוק על רב, אין מזה ראייה דס"ל דרב לא הוי תנא. אבל התוס' כתובות (הנ"ל, בדף ח') הרי כתבו "דרכי יוחנן לא היה מחזיק רב כתנא **דפליג עליה בכל דוכתא**". הרי לנו ב' פירושים ב"רב תנא ופליג" – (א) ר' שרירא גאון (ורוב המפרשים) – "מעין תנא" – שהוא יכול לחלוק על המתני', אבל אמוראים גם יכולים לחלוק עליו (ב) התוס' כתובות – מחלקת אם הוא נחשב כתנא.

והנה איברא דשיטת התוס' ש"רב תנא ופליג" – ר"ל שהוא תנא אבל ישנם חולקים וסוברים שאינו תנא, קשה טובא להבין – היאך שייך בימיו של אדם שתהא מחלקת אם הוא תנא או אמורא. אבל זה קשה הרבה יותר לפי"ד הג"ר אלחנן שהחילוק שבין תנא לאמורא הוא שעשו הסכמת החכמים שלא לחלוק על התנאים! וגם שיטת הר' שרירא גאון, שהיא שיטת רוב המפרשים, שתנא ופליג ר"ל כמו מקצת תנא. גם זה א"א להבין לפי"ד הג"ר אלחנן. שהרי אם הסכימו כל חכמי ישראל שלא לפלוג על התנאים, היאך שייך להיות "מקצת תנא".

ועוד יש להעיר: הנה בטעם דקיי"ל רב ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן, מצינו ב' דעות. ישנם סוברים משום דר' יוחנן היה בתראה. אבל אחרים אינם סוברים כן, וז"ל הריטב"א (כתובות ח' ע"ב): ומדלא פרקינן לר' יוחנן כדפרקינן לרב, שמעי' דרב תנא הוא ופליג, ור' יוחנן לאו תנא הוא, **והא דקיי"ל ר' ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן, משום דר' יוחנן חכים טפי אלא דלא מסתייעא ליה מילתא לאסמוכי בתנאי**... עכ"ל. וזה להדיא שלא כדרכו של הג"ר אלחנן בקובץ הערות שהבאנו – שהוא כ' שבאמת הדבר פשוט מדוע אמוראים אינם יכולים לחלוק על תנאים משום שאינם במדרגתם. והרי הריטב"א כ' להיפך, שר' יוחנן הוה חכים טפי, אלא שלא נסמך לתנא.

עכ"פ טיב סמיכה זו צ"ב. (עי' בסמוך מה שנבאר.)

ועוד פליאה נשגבה בדברי הג"ר אלחנן בענין זה. עי' בקונטרס דברי סופרים סי' ב' אות ט', שהקשה הג"ר אלחנן לשיטת עצמו מדברי הרי"ף שלהי עירובין, שהרי"ף כ' הטעם דקיי"ל כהבבלי נגד הירושלמי, משום דבתרא הוא, והקשה ע"ז הג"ר אלחנן וז"ל: ולכאורה לפי הנ"ל אין צורך לטעם הזה אלא דתלמוד בבלי שהיתה חתימתו בקיבוץ כל חכמי ישראל יש לו כח של בית דין הגדול משא"כ בתלמוד ירושלמי שלא מצינו שהיתה חתימתו בקיבוץ כל חכמי ישראל אין לו הכח הזה, וממילא א"א לפסוק כהירושלמי נגד הבבלי, עכ"ל. ולזה תירץ הג"ר אלחנן, וז"ל: ונראה מזה כדברי הרמב"ם הנ"ל [קאי אדבריו דלעיל שם – שישנו כח מיוחד לחכמי ישראל] שהדבר תלוי בחכמי ארץ ישראל מסתמא היתה חתימת הירושלמי בקיבוץ כל חכמי ארץ ישראל, וא"כ יש גם להירושלמי הכח של ב"ד הגדול, ועל כן הוצרך הרי"ף לפרש הטעם בהא דקיי"ל כהבבלי משום דהוא בתרא והלכתא כבתראי, עכ"ל.

והנה לבד ממה שקשה לקבל את מה שנקט הג"ר אלחנן לחדש שישנו דין מיוחד של "חכמי א"י" אף לענינים שאינם שייכים לא"י גופא, אלא להוראת התורה בכלל. אבל לבד מזה יש לתמוה, שדבריו לא יועילו אלא לזה שבימי רבינא ורב אשי קיימו לפסוק כהבבלי נגד הירושלמי, אבל אכתי קשה שבמשך כל השנים שבין חתימת הירושלמי עד לחתימת הבבלי (הרמב"ם בהקדמה ליד החזקה כ' שהירושלמי נגמר ק' שנה קודם הבבלי), מאין היה רשות לכל חכמי בבל לחלוק על חכמי הירושלמי. ותימה הוא.

יסוד ההגדרות של "תנאים" ו"אמוראים" לדעתו של הג"ר זליג זצ"ל

אלא כל הדברים מורים שאין הדבר כפי שהבין הג"ר אלחנן, אלא נהפוך הוא. שלדעת הג"ר אלחנן בעצם ה' ניתן להאמוראים הכח לחלוק על התנאים אלא שעשו קבלה שלא לעשות כן. אבל נראה דאדרבה צריכים קבלת רשות כדי להיות תנא, וכן להיות אמורא, ובלי רשות זה, ממילא אין לו היכולת.

⁴ לשון האגרת דר' שרירא גאון בגירסה שבידי: "והווי נמי רבנן אחרני דאיתנין תנאי ואמוראי..."

דהנה פירוש "תנא" - שונה – היינו מי ששונה את התורה שבעל פה. ר"ל שהתורה שבכתב יש לה פירוש, והתנאים הם החכמים שהשתמשו במידות שהתורה נדרשת לפרש התורה שבכתב. ואילו פירוש "אמורא" - מתרגם, היינו שמזמן חתימת המשנה, שוב לא ניתן רשות לפרש את התורה שבכתב, אלא לפרש את מה שכבר נשנה, דהיינו המשנה⁵. ועי' בלשון מבוא התלמוד לר' שמואל הנגיד בריש דבריו שכ' וז"ל: התלמוד נחלק לשני חלקים - משנה ופירוש המשנה, המשנה היא הנקראת תורה שבע"פ... עכ"ל. (וע"ע שם בקיצור כללי המשנה מה שפירש לשון תנא ואמורא, שאמורא הוא מתורגמן שאינו יכול להוסיף או לגרוע...) וכן מבואר בדברי הרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה בכמה מקומות (ובין דבריו שם: "...עד רבינו הקדוש, והוא קיבץ כל השמועות וכל הדינים וכל הביאורים והפירושים ששמעו ממשנה רבינו ושלמדו בית דין שבכל דור ודור בכל התורה כולה וחיבר מהכל ספר המשנה..... וענין שני הגמרות הוא פירוש דברי המשניות....") וזה ברור.

ונראה מדברי הריטב"א שכמו שיש סמיכה לעניני הוראה, ה"נ היתה סמיכה למסירת התורה. שידוע שכל סמיכה נובעת מכח משה רבינו ע"ה. ועי' בגמ' נדרים ל"ח ע"א שמתחילה פלפולה של תורה לא ניתנה אלא למשה, אבל הוא נהג בה טובת עין ונתנה לישראל. אבל נראה שכח זה אינו מידי דממילא, ורק מי שנסמך לזה, מקבלים דעתו ודרשותיו במסירת התורה. ורק אותם שנסמכו לתנא היו יכולים לפרש את התורה שבכתב, ורק אותם שנסמכו לאמורא היו רשאים לפרש דברי התנאים. (שבימינו אין לנו רשות אלא לפרש דברי האמוראים.) ובזה א"ש טפי הענין של רב תנא ופליג, לפי פירוש של הר' שרירא גאון. שהדבר מתקבל על הלב שאפשר שיינתן סמיכה לחצאין – להיות רשאי לפרש התורה, אבל מאידך שאמוראים יכולים לחלוק עליו. משא"כ לפי דברי הג"ר אלחנן, שעשו הסכמת חכמי ישראל שלא לחלוק על התנאים, קשה להבין היאך ימצא תנא ופליג. ואמר הג"ר זליג שלדעתו הדבר ברור שכדבריו כך היא כוונת הכס"מ. (וכן נראה מדויק קצת ממה שאמר הכס"מ "...שמיום שנחתם לא ניתן רשות לשום אדם לחלוק עליו" – משמע דקמירי בקבלת רשות, וכדברינו.

לשון רש"י ברכות מ"ז ע"ב ד"ה שלא שמש – "הוא הגמרא התלויה בסברא שהיו נותנים לדברי משנה טעם והיו מתאספים יחד ועוסקים בכך..."⁵